

**Nacrt Analize maloprodajnog tržišta
javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva
za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji**

– Odgovori na komentare –

Podgorica, mart 2020. godine

Nacrt Analize maloprodajnog tržišta javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji

– Odgovori na komentare –

Operator koji je dao komentar	Kom. br.	Originalni tekst iz Nacrta Analize	Komentar	Odgovor Agencije
Crnogorski Telekom	1.	<p>Pri određivanju relevantnog tržišta usluga javno dostupne telefonske usluge prvenstveno se razmatra stepen supstitucije poziva iz fiksnih mreža pozivima iz mobilnih mreža. S obzirom da krajnji korisnik koji želi ostvariti poziv, može to učiniti koristeći fiksnu ili mobilnu mrežu, izbor korisnika će opredijeliti funkcionalnost i cijena usluga, kao i njegova odluka da pozive iz fiksne mreže zamjeni pozivima iz mobilne na bazi pojedinog (eng. <i>call-by-call basis</i>) ili svih poziva. Funkcionalna razlika između poziva iz fiksnih i poziva iz mobilnih mreža ogleda se u mobilnosti, koja ukazuje na činjenicu da je pristup mobilnim mrežama moguć nezavisno od lokacije, dok je pristup fiksnim mrežama moguć samo na određenoj fiksnoj lokaciji. Na</p>	<p>Pitanje je što je relevantnije da li zamjenjivost u oba smjera (formalni argument) ili stvarna situacija na crnogorskom tržištu - izuzetno visoka (u svjetskim razmjerama) penetracija mobilne telefonije (185%).</p>	<p>Agencija ne prihvata komentar Crnogorskog Telekoma iz razloga što je Agencija pri definisanju predmetnog relevantnog tržišta analizu supstitucije sprovedla u skladu sa Eksplanatornim dokumentom (<i>SWD(2014) 298 COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT EXPLANATORY NOTE</i>) koji je usvojila Evropska Komisija uz Preporuku o relevantnim tržištima usluga.</p> <p>Naime, da bi se pozivi koji potiču iz fiksnih mreža mogli smatrati supstitutima pozivima koji potiču iz mobilnih mreža, potrebno je da iste usluge budu zamjenjive u oba smjera, što nije slučaj. Uprkos brojnim pogodnostima koje su na strani mobilne telefonije, i dalje postoje bitne razlike koje idu u prilog tome da se pozivi realizovani putem mobilnih mreža prije mogu smatrati dopunskom nego supstitutivnom uslugom pozivima koji se realizuju putem klasičnih fiksnih pristupnih mreža. Realizovanje poziva putem fiksnih mreža se može smatrati uslugom koja se prije svega vezuje za domaćinstva ili preduzeća i</p>

	<p>osnovu prethodno navedenog može se zaključiti da je korisnik koji ostvaruje pristup i mobilnoj i fiksnoj mreži, u mogućnosti da zamijeni samo pozive iz fiksne mreže pozivima iz mobilnih mreža, ali ne i obrnuto.</p> <p>Da bi se ove dvije vrste poziva mogле smatrati supstitutima, potrebno je da iste budу zamjenjive u oba smjera, a što ovdje nije slučaj.</p>		<p>uobičajeno se koristi od strane više lica, dok je pristup putem mobilnih mreža personalizovana usluga koja je namijenjena pojedincu, vlasniku mobilnog telefona i odgovarajuće SIM kartice. Navike korisnika da jednu fiksnu liniju koristi više lica, zajedno sa činjenicom da su cijene poziva realizovanih iz mobilnih mreža i dalje više od cijene poziva realizovanih iz fiksnih mreža, što naročito dolazi do izražaja kada se prekorače besplatni minuti u okviru tarifnih paketa, idu u prilog navedenoj tvrdnji. Takođe, i pored prednosti i funkcionalnosti mobilne telefonije, krajnji korisnici i dalje zadržavaju fiksni telefonski priključak, koji im omogućava da uz usluge poziva u nacionalnoj fiksnoj mreži sve više koriste i usluge pristupa internetu i usluge IPTV-a, što potvrđuje da značajan broj korisnika zadržavaju fiksnu i mobilnu preplatu koristeći prednosti komplementarnosti, za razliku od supstitutivnosti medju uslugama.</p>	
Operator koji je dao komentar	Kom. br.	Originalni tekst iz Nacrtu Analize	Komentar	Odgovor Agencije
Crnogorski Telekom	2.	Osim gore navedenih funkcionalnih razlika, između poziva započetih u fiksnim mrežama i onih započetih u mobilnim mrežama uprkos sve većem broju paketa usluga u	Ovdje se ne uzima u obzir struktura paketa koji (uglavnom svi) uključuju odredjene količine minuta ka fiksnim i mobilnim mrežama. Uz uzimanje strukture paketa u obzir može se izvesti i drugačiji zaključak.	Vezano za primjedbu da Agencija nije sprovedla postupak definicije i Testa tri kriterijuma na tržištu paketa usluga, s obzirom na njihovu dominantnu primjenu od strane krajnjih korisnika, ističemo sledeće:

		<p>mobilnim mrežama s uključenim minutama, postoje i određene cjenovne razlike koje, po mišljenju Agencije mogu uticati na percepciju i navike krajnjih korisnika.</p>	<p>-Stalno oslanjanje na pojedinačna maloprodajna tržišta usluga u skladu je s pristupom predloženim u Preporuci Evropske komisije o relevantnim tržištima, gdje se ne predviđa definisanje zasebnog maloprodajnog tržišta za pakete usluga (<i>eng. Bundled offers</i>), jer dosadašnja iskustva nisu pokazala da postoji potreba za <i>ex ante</i> regulacijom paketa usluga.</p> <p>-Čak iako je neki regulator pristupio definisanju maloprodajnog tržišta za npr. triple play usluge veleprodajni inputi potrebni za sastavljanje ovog paketa ostali su odvojeni i nezamjenjivi, npr. veleprodajni lokalni pristup, visoko-kvalitetni pristup i terminacija poziva.</p> <p>Drugim riječima, Evropska komisija u Ekplanatornom dokumentu uz Preporuku o relevantnim tržištima zaključuje da ne smatra da bi identifikacija tržišta paketa usluga imala značajnog uticaja na rezultat analize tržišta.</p>
Operator koji je dao komentar	Kom. br.	Originalni tekst iz Nacrta Analize	Komentar
Crnogorski Telekom	3.	Neupravljane (eng. <i>non-managed</i>) pozive karakteriše prenos govora koja se pruža putem internet protokola i koji istovremeno u jednom svom dijelu prolazi kroz javni internet (VoIP), što onemogućava uslugu koja po	<p>Smatramo da kvalitet usluge nije od presudnog znacaja za korišćenje ili nekorišćenje ove usluge (korisnici se u slučaju smanjenja nivoa kvaliteta eventualno opredijele da promijene aplikaciju i koriste uslugu preko nekog drugog od globalnih internet provajdera).</p> <p>Neupravljeni VoIP, koji se obično pruža kao OTT usluga, pruža mogućnost da korisnik može upućivati pozive brojevima u planu numeracije pod uslovom da je on ili ona klijent koji plaća. Ipak, ove usluge se uglavnom koriste za pozivanje ili primanje poziva od drugih korisnika koji koriste istu uslugu. Da bi</p>

	<p>kvalitetu odgovara javno dostupnoj telefonskoj usluzi u fiksnoj mreži, i kao takva ne predstavlja supstitut pozivima koji potiču iz fiksnih mreža.</p>	<p>Trend rasta korišćenja tih aplikacija je svjetski pa i crnogorski „fenomen“ pa se ne možemo saglasiti sa zaključkom da se VoIP pozivi ne mogu smatrati supstitutom pozivima koji potiču iz mobilnih mreža.</p> <p>U procesu komentarisanja nacrta dokumenta primjene Testa tri kriterijuma na ovom tržištu pozvali smo se na podatke Zavoda za statistiku Crne Gore o istraživanju „Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Crnoj Gori“ (82% osoba u Crnoj Gori koristi internet, a 68% to radi svakodnevno (Brand Pulse, Ipsos, maj 2018), 79% osoba u Crnoj Gori koristi smartphone, i kao glavni razlog upotrebe interneta navodi – komuniciranje tj razgovori i poruke, 77%, i internet aplikacije, koje više od svih ostalih koriste, su one za razgovore i poruke tj. Viber, Whatsapp, FB messenger 82%. (Istraživanje internet upotrebe, Ipsos, februar 2019)</p> <p>Smatramo da ne postoji nijedan razuman argument kojim se može braniti stav da ti pozivi nijesu zamjenska usluga za pozive započete u fiksnim ili mobilnim mrežama standardne telefonije. Korisnici pri tom koriste više od jedne aplikacije /platforme za razgovore a primjera radi korisnik iz Crne Gore može ostvariti poziv prema više od dvije milijarde osoba koje u svijetu koriste samo jednu od njih tj. Whats App.</p> <p>Na kraju podsjećamo da je u poglavlj</p>	<p>se ostvarili i primili pozivi, korisnici moraju biti prijavljeni na određenu uslugu i uključiti uređaj (pametni telefon, tablet ili laptop / PC) i da imaju uslugu pristupa internetu. Uprkos sve većoj penetraciji pametnih telefona i tablet računara, neupravljeni VoIP još uvijek se ne razmatra u većini evropskih zemalja, kao supstitutivna usluga pozivima iz fiksnih i mobilnih mreža.</p> <p>Agencija nema dostupne podatke o obimu saobraćaja i poruka putem OTT usluga. Međutim, poput svih mrežnih mobilnih operatora u Evropi Crnogorski Telekom je pribjegao uspješnoj strategiji sa ponudom flat paketa čime je održao nivo ARPUa na tržištu na kojem se smanjuje obim saobraćaja za tradicionalne usluge. Flat paketi obezbjeduju sigurnost u poslovanju mobilnih operatora da ostvaruju minimalno prihod po pretplati, dok istovremeno korisnici mogu postići veću predvidljivost troškova u okviru preplate. S obzirom da krajnji korisnici uglavnom ne iskoriste u potpunosti saobraćaj koji je na raspolaganju u okviru paketa, pri čemu sve veći broj paketa podrazumijeva i neograničen broj poziva i SMS poruka u mreži, oni će samo će u ograničenoj mjeri moći postići niže troškove preusmjeravanjem npr. medjunarodnih poziva kao OTT usluge.</p>
--	---	---	--

		<p>2.2.tacke 33, 35 , 36 i 38 Smjernica EU Komisije za analizu tržišta i ocjenu značajne tržišne snage na temelju regulatornog okvira EU-a za elektronske komunikacijske mreže i usluge iz 2018 god definisano sljedeće:. U skladu s ustaljenom sudskom praksom relevantno tržište proizvoda obuhvata sve proizvode ili usluge koji su dovoljno zamjenjivi ili nadomjestivi ne samo zbog svojih objektivnih karakteristika, cijene ili načina upotrebe, nego i zbog uslova tržišne konkurenčije i/ili strukture ponude i potražnje na predmetnom tržištu.</p> <p>Stoga bi državna regulatorna tijela trebala pokrenuti postupak određivanja relevantnog tržišta proizvoda ili usluga objedinjavanjem proizvoda ili usluga koje potrošači upotrebljavaju u istu svrhu (krajnja upotreba).</p> <p>Iako je krajnja upotreba proizvoda ili usluge usko povezana s njihovim fizičkim karakteristikama, različite vrste proizvoda ili usluga mogu se upotrebljavati kako bi se postigao isti cilj.</p> <p>Sve većim približavanjem različitih tehnologija možda će se među različitim uslugama postići zamjenjivost proizvoda, što operatorima često omogućuje da u maloprodaji ponude slične pakete proizvoda.</p> <p>Osim toga, kao potencijalna sila u tržišnoj konkurenčiji s postojećim maloprodajnim</p> <p>Dakle, flat paketi u velikoj mjeri smanjuju podsticaje krajnjih korisnika da koriste OTT usluge.</p>
--	--	--

			<p>elektronskim komunikacionim uslugama pojavile su se tzv. „over-the-top” (OTT) usluge ili drugi komunikacioni putevi povezani s internetom. Stoga bi državna regulatorna tijela trebala ocijeniti mogu li se, na osnovi usmjerenoj prema budućnosti, u okviru takvih usluga ponuditi proizvodi koji će djelomično ili potpuno zamijeniti tradicionalne telekomunikacijske usluge.</p> <p>Pri utvrđivanju postojanja zamjenjivosti potražnje državna regulatorna tijela trebala bi razmotriti svaki dokaz o prijašnjem ponašanju kupaca te ocijeniti vjerovatnu reakciju kupaca i dobavljača na takvo povećanje cijene predmetne usluge.</p> <p>Ponašanje korisnika na crnogorskom tržistu itekako pokazuju da je u pitanju usluga koja je zamjenska uslugama mobilne i fiksne telefonije.</p>	
Operator koji je dao komentar	Kom. br.	Originalni tekst iz Nacrta Analize	Komentar	Odgovor Agencije
Crnogorski Telekom	4.	<p>Istovremeno, kao što je vidljivo na slici 5, udio Crnogorskog Telekoma je prema broju priključaka pravnih i fizičkih lica u svrhu korištenja javno dostupne telefonske usluge iznosio preko 65%.</p> <p>Slika 5 Tržišni udio Crnogorskog Telekoma te ostalih operatora</p>	<p>Ako se uzme u obzir razvoj tržišta, očigledan je pad učešća Crnogorskog Telekoma u ukupnom broju fiksnih priključaka, ne stoji zaključak da bi slučaju odsustva regulacije, mogao ugroziti status ostalih operatora na tržištu, a samim tim i dalji razvoj tržišne konkurenkcije.</p> <p>Posto je trend pada tržišnog učešća Telekoma nastavljen i u 2019 godini a realno</p>	<p>Navedeni trend pada tržišnog učešća Crnogorskog Telekoma prema broju priključaka pravnih i fizičkih lica u svrhu korišćenja usluge lokalnih i medjunarodnih poziva nije pokazatelj težnje efikasnoj konkurenkciji na ovom tržištu, jer je tržišno učešće Crnogorskog Telekoma je i dalje veoma visoko (65%) i znatno je iznad referentnih nivoa za koje se generalno smatra da su indikatori za</p>

	<p>(Mtel, Telenor, Telemach, Ipmont) prema broju priključaka pravnih i fizičkih lica u svrhu korišćenja javno dostupne telefonske usluge.</p>	<p>je očekivati da će i u ovoj godini , podsjećamo da je u poglavljtu 2.2. tačka 56 Smjernica EU Komisije za analizu tržišta i ocjenu značajne tržišne snage na temelju regulatornog okvira EU-a za elektronske komunikacijske mreže i usluge iz 2018 god definisano sljedeće:</p> <p>.... čak i kad je riječ o operatoru koji ima veliki tržišni udio, on se možda neće moći u značajnoj mjeri ponašati neovisno o kupcima koji imaju dovoljno pregovaračke snage .Osim toga, činjenica da preduzeće koje inače ima snažan položaj na tržištu postupno gubi tržišni udjel može biti dobar pokazatelj sve jačeg tržišnog natjecanja, no time se ne isključuje utvrđivanje značajne tržišne snage. Znatne promjene u tržišnom udjelu u određenom razdoblju mogu biti pokazatelj nepostojanja tržišne snage na relevantnom tržištu.</p> <p>Mogućnost da novi operator brzo poveća svoj tržišni udio može isto tako biti odraz činjenice da je na predmetnom mjerodavnom tržištu jače tržišna konkurenca i da se prepreke ulasku mogu prevladati u razumnom roku.</p> <p>Smatramo da je ovdje opisana i situacija na našem tržištu te da ta preporuka trebala biti uzeta u obzir prilikom ove analize.</p>	<p>status značajne tržišne snage.</p> <p>Dakle, očigledno je promjene na ovom tržištu ulaskom novih operatora nisu dovele do toliko značajne promjene u korišćenju usluge pristupa u cilju ostvarivanja usluga lokalnih i medjumjesnih poziva na fiksnoj lokaciji da bi se konstatovalo odsustvo značajne tržišne snage.</p>
--	---	---	--

Crnogorski Telekom	<p>5. Zaključak o drugom kriterijumu</p> <p>Na osnovu svih činjenica iznesenih u drugom kriterijumu, Agencija zaključuje da na maloprodajnom tržištu javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji ne postoji tendencija ka efikasnoj tržišnoj konkurenciji i ovo tržište ne bi, u odsustvu regulacije, težilo efikasnoj tržišnoj konkurenciji.</p>	<p>Ne slažemo se sa zaključkom jer ,na osnovu prethodnih komentara, jasno je da drugi kriterijum nije zadovoljen. Obrađivac je zaključke gradio na djelimičnim podacima koji idu u korist datom zaključku, a da nije cijenio ono što jeste smisao drugog kriterijuma, makar njegovog dinamičkog dijela, a to su projekcije kretanja konkurentnosti tržišta. Pošto drugi kriterijum nije zadovoljen, obradjivač , u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama , nije trebalo da ulazi u dalji postupak analize tržista tj. da određuje operatora sa značajnom tržišnom snagom.</p>	<p>Agencija svoje tvrdnje o ispunjenosti uslova drugog kriterijuma nije bazirala na djelimičnim podacima, već je imala u vidu slijedeće parametre:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Tržišno učešće Crnogorskog Telekoma u ukupno ostvarenim lokalnim i međumjesnim pozivima od 87,57 % na kraju analiziranog perioda; -Tržišno učešće Crnogorskog Telekoma u ukupno ostvarenom saobraćaju ka fiksnim i mobilnim mrežama od 70,04% na kraju analiziranog perioda; - Tržišno učešće Crnogorskog Telekoma u ukupnom saobraćaju unutar mreže (on net) ostvarenom u fiksnim mrežama od 93,97 % na kraju analiziranog perioda; - Tržišno učešće Crnogorskog Telekoma u ukupnom prihodu ostvarenom na ovom relevantnom tržištu od 56,54% na kraju analiziranog perioda; -Tržišno učešće Crnogorskog Telekoma u broju korisnika pristupa javnoj telefonskoj mreži preko 65,85% na kraju analiziranog perioda; -Tržišno učešće Crnogorskog Telekoma u pružanju usluga pristupa javnoj fiksnoj mreži za potrebe korišćenja samostalne (<i>eng. stand alone</i>) usluge fiksne telefonije je iznosilo preko 97%. Ovo ukazuje na činjenicu da su usluge pristupa fiksnoj mreži ostalih operatora (Mtel-a, Telemach-a, Telenor-a i IP Mont-a) realizovane prevashodno u cilju pružanja ostalih usluga (internet, AVM i mobilne), a ne
--------------------	--	---	---

			<p>za potrebe pružanja usluga fiksne telefonije koje su omogućene u okviru paketa usluga.</p> <p>Takodje, što se tiče analize drugog kriterijuma struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurenčije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine, te se nametnuo zaključak da u odsustvu regulacije ovo tržište ne bi težilo razvijenoj konkurenčiji.</p>
Crnogorski Telekom	6.	<p>Agencija smatra da analiza drugih kriterijuma za procjenu pojedinačne značajne tržišne snage nije potrebna, i da isti ne utiču na rezultat analize, odnosno da bi analiza drugih kriterijuma, pored onih koji su obrađeni, takođe dovela do zaključka da Crnogorski Telekom ima značajnu tržišnu snagu na relevantnom maloprodajnom tržištu lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji. Takođe, Agencija zaključuje da na posmatranom tržištu ne postoji više operatora koji posjeduju zajedničku tržišnu snagu.</p> <p>Na osnovu sprovedene analize, Agencija je utvrdila da na relevantnom maloprodajnom</p>	<p>Smatramo da je Agencija trebalo da već kod primjene Testa tri kriterijuma (2019 godine) uvrdi da ne postoje ni visoke ni trajne strukturne prepreke ulaska na tržište, te da zaključi da Prvi i Drugi kriterijumi nijesu zadovoljeni pa do daljeg analiziranja tržišta ne bi ni došlo, niti do odredjivanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, jer za tim nema ni potrebe. Kod drugog kriterijuma kod koga obradjivač koji ocjenjuje da li struktura tržišta pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurenčije u naredne tri godine, trebalo je uzeti u obzir da je u pitanju tržište koje je u konstantnom padu, tržište na kome za stand alone uslugama ima premalo interesovanja jer su korisnici orijentisani ka kombinovanim uslugama a ne da zaključi da tržište ne teži konkurenčiji. Jer ako se uzmu u obzir segment kombinovanih paketa, a Telekomovi konkurenti pristup mreži praktično samo i</p> <p>Agencija se prilikom sproveđenja Testa Tri kriterijuma na relevantnim tržištima i izrade definicije tržišta, vodila preporukama i smjernicama Evropske Unije, iskustvima regulatora u okruženju i uključila sve relevantne činjenice na crnogorskem tržištu, te smatra da je definisala tržišta na ispravan način. Takođe, prilikom sproveđenja Testa Tri kriterijuma na relevantnim tržištima prilikom dokazivanja prvog kriterijuma zaključak o postojanju visokih strukturnih prepreka zasnovan je na neujednačenoj zastupljenosti operatora u opštinama na teritoriji Crne Gore u pogledu pristupa javnoj telefonskoj usluzi na fiksnoj lokaciji, kao i broja korisnika ove usluge. Agencija ne osporava činjenicu da i drugi operatori posjeduju infrastrukturu za pružanje relevantnih usluga. Međutim, kao što je Agencija u dokumentima konstatovala, geografska rasprostranjenost prenosne mrežne infrastrukture Crnogorskog Telekoma je i dalje</p>

	<p>tržištu lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji ne postoji efikasna konkurencija. Takođe, Agencija je utvrdila da Crnogorski Telekom ima značajnu tržišnu snagu i dominantan položaj na ovom tržištu, čime mu je omogućeno da se ponaša nezavisno od konkurencije i korisnika usluga</p>	<p>nude kroz te pakete, Agencija bi sasvim sigurno zaključila da tržište jeste konkurentno i u relevantnom vremenskom okviru a još i više u periodu koji predstoji, što je smisao ocjene drugog kriterijuma. Agencija stoga treba još jednom da sagleda svoje zaključke i ne odredi Telekom kao operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu jer činjenice govore drugačije.</p> <p>Zbog toga cijenimo suvišnim komentarisanjem naredna poglavljia dokumenta Analize. I na kraju, prema raspoloživim informacijama nijesmo naišli na slučaj da je u nekoj EU zemlji ovo tržište regulisano.</p>	<p>argument za donošenje zaključka o prisustvu strukturnih barijera uvođenju konkurencije.</p> <p>Što se tiče analize drugog kriterijuma struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine. Jasno je da je u posmatranom periodu tržišno učešće Crnogorskog Telekoma i dalje izuzetno visoko i prema obimu saobraćaja ostvarenom u fiksnim mrežama, prema udjelu operatora po broju ostvarenih minuta i po broju priključaka u fiksnoj javnoj komunikacionoj mreži u svrhu ostvarivanja usluge lokalnih i međumjesnih poziva, prema ostvarenim prihodima na relevantnom tržištu i prema broju korisnika, te se nametnuo zaključak da u odsustvu regulacije ovo tržište ne bi težilo efikasnoj konkurenciji.</p> <p>Vezano za primjedbu da Agencija nije sprovedla postupak definicije i Testa tri kriterijuma na tržištu paketa usluga, s obzirom na njihovu dominantnu primjenu od strane krajnjih korisnika, Agencija je u odgovoru na komentar br.2 objasnila razloge zašto je i Evropska komisija na stanovištu da identifikacija tržišta paketa usluga ne bi imala značajnog uticaja na rezultat analize tržišta.</p>